

ORTOGRAPIYA NI KALANGÚYA

Ortograpiyang Kalangúya

ORTOGRAPIYA NI KALANGUYA

Karapatang-sipi © 2016 ng Kagawaran ng Edukasyon Benguet

RESERBADO ANG LAHAT NG KARAPATAN. Walang bahagi ng librong ito ang maaaring sipiin o gamitin nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may-akda at tagapaglathala.

The National Library of the Philippines CIP Data

Recommended entry:

Ortograpiya ni kalanguya = Ortograpiyang kalanguya.
– Maynila : Komisyon sa Wikang Filipino, [2016],
c2016.
pages ; cm

ISBN 978-621-8064-04-1

Igorot and Filipino text.

1. Kalanguya dialect – Orthography and spelling.
2. Kalanguya dialect.

499.218813 PL5734.Z9K3 2016 P620160375

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusaling Watson, 1610 Daang JP Laurel, San Miguel, Maynila

Tel. 02-733-7260 • 02-736-2525

Email: komfil@kwf.gov.ph

Website: www.kwf.gov.ph

Nilalaman

8	PANGAMTA
Pambungad
10	GRAFEMA
Grafema
14	HOTTA BANGWAH TAN KAPAMANGWAH
NI HAPIT
Pantig at Palapantigan
20	PANAHHAKKAY
Pagbaybay na Pabigkas
28	PANGIHULLAT
Pagbaybay na Pasulat
32	NAN DUBLIN PAH-EL TAN DIPTONGGO
Kambal-Patinig at Diptonggo

36

OHAL NI E/I TAN O/U

Gamit ng E/I at O/U

40

OHAL NI TULDIK

Gamit ng Tuldik

42

OHAL NI GITLING

Mga Gamit ng Gitling

44

**ANG MGA BUMUO NG ORTOGRAPIYANG
KALANGUYA**

ORTOGRAPIYA NI KALANGUYA

Ortograpiyang Kalanguya

MENSAHE

Karangalan ng KWF ang repasuhin, iimprenta, at ilunsad ang mga ortograpiya ng tatlong wika sa Benguet— ang Ibalóy, Kankanaëy, at Kalangúya.

Ang kalakhan ng trabaho sa likod ng mga ortograpiyang ito ay sa mga kawani ng DepEd Division ng Benguet, ang mga supervisor, guro at mga katutubong tagapagsalita.

Mayaman sa wika at kultura ang Cordillera na kinabibilangan ng Benguet, Sana magsilbi ang mga ortograpiyang itong mga tulay upang lalo pang makapag-ambag ang mga kulturang ito sa lalong ikayayaman ng pambansang kalinangan at kultura.

Para sa mga kabataan, sana magsilbi ang mga ortograpiyang ito upang makasulat tayo ng mga panibagong ba-diw, sanaysay, tula, dula, nobela, at epiko.

Komisyoner Jimmy B. Fong

Kinatawan para sa mga Wika
sa Kahilagaang Pamayanang Kultural

PANGAMTA

Hay ortograpiya'n Kalanguya ket mahappol di pantuddon hapit ni Kalanguya.

Diya, ittudo dad ihkoyla i kuston pangihullat, pangihhappit tan panbahha ni Kalanguya.

Nalakan amtaan ni aanak I adom ni hapit ingah toy Filipino tan English no amta dan kusto i hapit da.

Tallon kalahhi i hapit ni Kalanguya. Dë-key, Kib-al tan Kal-ing. Hay Dë-key hapit idan adom ni wadad Buguias tan di adum ni parte ni Tuba, Itogon tan Baguio City. Kib-al i hapit idan adum ni taga Bokod, Kabayan, Southern Kayapa, Nueva Vizcaya tan di Probinsiya ni Quezon. Kal-ing I hapit ida ni adom ni wadad Northern part ni Kayapa Nueva Vizcaya tan Tinoc Ifugao.

PAMBUNGAD

Ang ortograpiyang ito ay napakahalaga sa pagtuturo ng Kalanguya. Ito ang gagabay sa mga guro sa tamang pagturo nito.

Sa pamamagitan ng ortograpiyang ito, magkakaroon na ng malinaw na alituntunin ang mga guro sa pagturo ng mga kasanayang pagsulat, pagbigkas at pagbasa sa Kalanguya.

Lalong nagiging madali ang pag-aaral ng mga bata kung mapag-aralan muna nila nang wasto ang kanilang unang wika dahil ito ang daan sa epektibong pag-aaral ng ibang wika katulad ng Filipino at Ingles. Ito ang pangunahing dahilan sa pagbuo ng ortograpiyang ito.

Tatlong klase ang diyalekto ng Kalanguya; Dë-key, Kib-al at Kal-ing. Ang De-key ay salita ng iba sa Buguias at sa ibang parte ng Tuba, Itogon at Baguio City. Ang Kib-al naman ay salita ng iba sa Bokod, Kabayan, sa Katimogang bahagi ng Kayapa Nueva Vizcaya at sa Lalawigan ng Quezon. Kal-ing ay salita ng iba na nasa Hilagang bahagi ng Kayapa, Nueva Vizcaya at sa Tinoc, Ifugao.

1 | GRAFEMA

Hada ortograpiya kat naihulat hay maohhal di pangihhaganna ni kuston pantuddon hapit tan kapangihappit ni Kalanguya di ihkoyla-an.

1.1. Letra. Hay letra kat simbolo ni hapit. Nauhal iday letra tan aliwan letra di pangihappit at hi-gato hotta kanda ay **alpabeto**.

Waday 28 ni letra ni Kalanguya. Di ma duwampulo tan walo(28)ni letra , duwampulo tan tallo (23) i **kah-el** (katinig): Bb, Cc, Dd, Ff, Gg, Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, NNgng, Pp Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz. Lima (5) i **pah-el** (patinig): Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

Aa ey	Bb bi	Cc si	Dd di	Ee i	Ff ef	Gg dyi
Hh eyts	Ii ay	Jj dyey	Kk key	Ll el	Mm em	Nn en
Ññ enye	Nngng endyi	Oo o	Pp pi	Qq kyu	Rr ar	Ss es
Tt ti	Uu yu	Vv vi	Ww dobolyu	Xx eks	Yy way	Zz zi

1.2. Aliwen letra. Hottadda aliwan letra, hi-gato hotta kan dad English ay *diacritical marks* tan hottadda *punctuations*. Hay *dieresis* (¨), hi-gatoy kamaipa-tok di letra ni “e” ni kapangimatoni ay hay bolikah niman ni ehel, hotta kan da ay *schwa*. Hiyayya hotta kan da

1 | GRAFEMA

Pangunahing tungkulin ng ortograpiya ang paglalapat ng grafema sa pahayag na pasalita at pabigkas.

1.1. Mga Titik. Ang titik o letra ay sagisag ng isang tunog sa pagsasalita. Binubuo ito ng mga katinig (**kah-el**) at patinig (**pah-el**). Ang serye ng mga titik o letra ay tinatawag na **alpabeto**.

Ang alpabetong Kalanguya ay binubuo ng 28 na letra. Sa dalawampu't walo na letra, 23 ang katinig. Ang sumusunod ay mga katinig: Bb, Cc, Dd, Ff, Gg, Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, NGng, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy at Zz. Lima (5) ang patinig: Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>i</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dya</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>el</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ññ <i>enye</i>	Ngng <i>endya</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

1.2. Di-titik. Ang di-titik ay binubuo ng mga tuldik at mga bantas. Ang tuldik na patuldok ay kumakatawan sa tunog na *schwa*. Naipapakita ito sa pamamagitan ng paglalagay ng simbolong (¨) na kahawig ng *umlaut* at *dieresis* sa taas ng titik e.

ay close-mid central vowel, ni hay kapangibolikh, ag nakanggatay bongot tan naipalnak i dila, han ibolikh di nanggawwan bongot (ë).

Hiyayyada hotta malka: (.) piltok/tolnek; (?) Malkan haludhod;(!) malkan likna; (,) kuwit; () panaklong; (“)panipi; (__)gu-lih; (‘)kudlit; (-)tan gitling. Hay gitling (-), maohhal ni pangihhullat nonta hakey ni katinig di Kalanguya ni kan da ay glottal stop. Hiyayya hotta kaiyekeh ni bolikh.Hottadda malka i kamaohhal hiyay nalawag i banag nontadda kamaihullat ni kamah-el di nanbebettennan ni ehel, bangwah, tan hapit.

Ang mga bantas ay ginagamit upang ipakita ang kalinawan at wastong pagkasunud-sunod ng mga kaisipan sa pagitan ng mga salita, parirala at pangungusap. Kasama sa mga bantas ang tuldok (.), tandang pananong (?), tandang padamdang (!), kuwit (,), panaklong (()), panipi (“ ”), kudlit (‘), at gitling (-). Ang gitling(-) ay ginagamit sa pagsulat sa isa sa katinig sa Kalanguya na tinatawag na glottal stop. Binibigkas ito na may impit na tunog.

2 | HOTTA BANGWAH TAN KAPAMANGWAH NI HAPIT

2.1 Naamagan ni bangwah. Di Kalanguya, hay hakey ni bangwah ni hapit, mabalin ni kah-elhan pah-el, ono kah-el han pah-el han kah-el. Hottadda ehel ni nabulod di adom ni hapit, mabalin ni waday kah-el ni nantened han pah-el. Mabalin pay ni waday kah-el ni nantened han pah-el han kah-el. Hay “K” kah-el, hay “P” pah-el.

Naamagan to	Ingah idanya
P	a•tak, ë, o•tot
KP	no, di, hi
PK	on, em, at,
KPK	may, hay, law
KKP	pla•no, pru•tas
KKPK	tray•si•kel, plan•tsa

2.2. Pamangbangwah ni hapit. Haday iday unnodan ni pamangbangwah ni hapit/ahal.

Hottadda nantanad ni pah-el i dogianto, naigawwa uno naunod ni hapit kat mahan hakay i baha to. Ingahtoy: **u•ung•nga** (uungnga), **i•i•tak/i•i•tek** (iitak/iitek),

2 | PANTIG AT PALAPANTIGAN

2.1 Kayarian ng Pantig. Ang pantig o silaba ay isang yunit ng tunog na binubuo ng isang patinig o kambal-patinig at isa o mahigit pang katinig. Bawat patinig ay isang pantig, samantalang kailangan ng bawat katinig ang isang patinig upang maging pantig. Sumusunod ang mga kayarian ng pantig sa pasulat na simbolo at kinakatawan ng K ang katinig at ng P ang patinig.

Kayarian	Halimbawa
P	a•tak, ë, o•tot
KP	no, di, hi
PK	on, em, at,
KPK	may, hay, law
KKP	pla•no, pru•tas
KKPK	tray•si•kel, plan•tsa

2.2. Pagpapantig ng mga Salita. Ang sumusunod ay mga tuntunin sa pagpapantig ng mga salitang Kalanguya.

Una, kapag m•ay magkasunod na dalawa omahigit pang patinig sa una, gitna at dulo, ang patinig ay inihihwalay na pantig. Halimbawa: **u•ung•nga** (uungnga), **i•i•tak/**

i•ib•bang/i•ib•bong/i•ib•beng (iibbang/iibbong/iibbeng), **o•ot•tik** (ootik), **i•i•law** (iilaw), **i•i•log** (iilog).

Ta hay toto-wa, dima hapit ni **u•ung•nga**, hay pilmidon bangwah (*first syllable*) hiyama U; hay maikkadwa, UNG, at hay maikkatlo, NGA. No pambangbangwah iya, KPK.KPK.KP. Ta hiyama pilmidon bangwah ni U, waday Kah-el (consonant) ni glottal stop sakbay ima U, tan wada mowan i glottal stop di utdok to. No nantened i dowwan Pah-el di nanggawwan hakey ni hapit, hotta maikkadwan Pah-el, maia-dom nonta Kah-el ni wada nonta bangwah ni timmened diman. Ingah toy: **nal•la•ing** (nallaing), **bim•ma•ing** (bimmaing), **bu•ha•ang** (buhaang), **na•li•ig** (naliig), **ba•ang** (baang), **na•tu•ol** (natuol).

Hiyama “i” ni naitned di “a” dima hapit ni “nallaing”, nai-dom dima NG, ta hiyamman i Kah-el ni timmened. No waday dowan Kah-el ni nantened di nanggawan hapit, manhiyan iday ya di hanha-key ni bangwah. Isunga hotta maikkadwan Kah-el, maia-dom nonta ontened ni bangwah. Ingah toy: **na•dut•du•tan** (nadutdutan), **na•kuh•ko•han** (nakuhkohan), **nan•ba•tik** (nanbatik), **na•ko•pla•tan** (nakoplatan), **man •ni•yah** (manniyah).

No wada’y glottal stop ono kakabtoti’n

i•i•tek (iitak/iitek), **i•ib•bang/i•ib•bong/**
i•ib•beng (iibbang/iibbong/iibbeng),
o•ot•tik (ootik), **i•i•law** (iilaw), **i•i•log** (iilog).

Samantala, sa salitang may magkasunod na patinig na kung saan ang unang patinig ay sinusundan ng katinig at ang pangalawang patinig ang kasunod ay katinig, ang unang patinig ay kasama sa unang pantig habang ang pangalawang patinig ay kasama sa kasunod na pantig. Halimbawa: **u•ung•nga** (uungnga), **i•i•tak/i•i•tek** (iitak/iitek), **i•ib•bang/i•ib•bong/i•ib•beng** (iibbang/iibbong/iibbeng), **o•ot•tik** (ootik), **i•i•law** (iilaw), **i•i•log** (iilog).

Ikalawa, kapag may magkasunod na katinig sa gitna ng isang salita, ang unang katinig ay isinasama sa unang pantig at ang ikalawang katinig ay isinasama sa kasunod na pantig. Halimbawa: **na•dut•du•tan** (nadutdutan), **na•kuh•ko•han** (nakuhkohan), **nan•ba•tik** (nanbatik), **na•ko•pla•tan** (nakoplatan), **man•ni•yah** (manniyah).

Ikatlo, kapag may impit na tunog sa loob ng

ehel di hakey ni hapit, mabangbangwah hotta hapit ni ingah toy kakabangwahin kamantetned ni Kah-el han Pah-el (CV) ono Kah-el han Pah-el han Kah-el (CVC) owayto nonta bangwah ni naigaitan nonta nabtot ni ehel. Ta hiyayya kakabtoti'n ehel (glottal stop) di kapangibbolikah ni hakey ni hapit, hakey met laeng ni Kah-el (consonant.) .
 Ingah toy: **a•ay•yam** (aayyam), **it•tu•dak** (ittudak), **hi•gak** (higak), **hi•bok** (hibok), **pat•ak** (pat-ak).

2.3. Bangwah ni kamapidwa.

2.3.1 No nandugi ni pah-el, hota napanglon patinig hi-gatoy madobli. Ingah toy: **i•in•na** (iinna), **a•am•ma** (aamma), **a•ag•gi** (aaggi), **o•ot•tik** (oottik), **ë•ët•tëng** (ëëttëng), **a•a•ni•bim** (aanibim).

2.3.2.No waday hapit ni hay napanglo kat kah-el pah-el. Hotta napanglon katinig patinig hi-gatoy mapidwa. Ingah toy: **bab•ba•lo** (babbalo), **bab•bal•la•hang** (babbalahang), **bi•bi•i** (bibii), **ma•ma•eh•tu•do** (mamaehtudo), **pop•po•lih** (poppolih).

isang salita, kung saan huminto ang impit kasama ito sa kasunod na letra. Halimbawa: **a•ay•yam** (aayyam), **it•tu•dak** (ittudak), **hi•gak** (higak), **hi•bok** (hibok), **pat•ak** (pat-ak).

2.3 Pantig na Inuulit

2.3.1. Kapag ang salita ay nagsisimula sa patinig, ang unang patinig lamang ang inuulit. Halimbawa: **i•in•na** (iinna), **a•am•ma** (amma), **a•ag•gi** (aggi), **o•ot•tik** (oottik), **ë•ët•tëng** (ëëttëng), **a•a•ni•bim** (aanibim).

2.3.2. Kapag nagsisimula sa kayariang KP ang salita, ang unang pantig lamang ang inuulit. Halimbawa: **bab•ba•lo** (babbalo), **bab•bal•la•hang** (babbalahang), **bi•bi•i** (bibii), **ma•ma•eh•tu•do** (mamaehtudo), **pop•po•lih** (poppolih).

3 | PANAHHAKKAY

Hay kapangihullat ni hapit ni Kalanguya kat maiunnod di letra ni Kalanguya.

3.1. Bangwah

Pangihullat	Pangihappit
ba	/bi-ey/
to	/ti-o/
ul	/yu-el/
man	/em-i-en/
si/hi	/es-i/ /eyts-i/

3.2. Hapit

Pangihullat	Pangihappit
danum	/di-ey-en-yu-em/
mangan	/em-ey-en-dyi-ey-en/
kito	/key-ay-ti-o/
Lunes	/atang ni letran el-yu-en-i-es/

3 | PAGBAYBAY NA PABIGKAS

Paletra ang pasalitang pagbaybay sa Kalanguya. Isa-isang binibigkas sa maayos na pagkakasunod-sunod ang mga letrang bumubuo sa isang salita, pantig, daglat, inisyals, pang-agham atbp.

3.1. Pantig

Pasulat	Pabigkas
ba	/bi-ey/
to	/ti-o/
ul	/yu-el/
man	/em-i-en/
si/hi	/es-i/ /eyts-i/

3.2. Salita

Pasulat	Pabigkas
danum	/di-ey-en-yu-em/
mangan	/em-ey-en-dyi-ey-en/
kito	/key-ay-ti-o/
Lunes	/atang ni letran el-yu-en-i-es/

3.3. Akronim

Pangihullat	Pangihappit
BENECO (Benguet Electric Cooperative)	/atang ni letran bi-atang ni letran i-atang ni letran en-atang ni letran i-atang ni letran si-atang ni letran o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/atang ni letran si-atang ni letran ey-atang ni letran ar/
DOLE (Department of Labor and Employment)	/atang ni letran di-atang ni letran o-atang ni letran el-atang ni letran i/
LGU (Local Government Unit)	/atang ni letran el-atang ni letran dyi-atang ni letran yu/
WHO (World Health Organization)	/atang ni letran dobolyu-atang ni letran eyts-atang ni letran o/

3.4. Pangittikkay

Pangihullat	Pangihappit
Hen. Heneral)	/atang ni letran eyts-i-en tolnak/
G. (Ginoo)	/atang ni letran dyi tolnak/
Gng. (Ginang)	/atang ni letran dyi-en-dyi tolnak/
Gob. (Gobernador)	/atang ni letran dyi-o-bi tolnak/
Kap. (Kapitan)	/atang ni letran key-ey-pi tolnak/

3.3. Akronim

Pasulat	Pabigkas
BENECO (Benguet Electric Cooperative)	/ kapital bi-kapital i-kapital en-kapital i-kapital si-kapital o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/ kapital si-kapital ey-kapital ar/
DOLE (Department of Labor and Employment)	/ kapital di-kapital o-kapital el-kapital i/
LGU (Local Government Unit)	/ kapital el-kapital dyi-kapital yu/
WHO (World Health Organization)	/ kapital dobolyu-kapital eyts-kapital o/

3.4. Daglat

Pasulat	Pabigkas
Hen. Heneral)	/ kapital eyts-i-en tuldok/
G. (Ginoo)	/ kapital dyi tuldok/
Gng. (Ginang)	/ kapital dyi-en-dyi tuldok/
Gov. (Gobernador)	/ kapital dyi-o-bi tuldok/
Kap. (Kapitan)	/ kapital key-ey-pi tuldok/

3.5. Inisyals

3.5.1. Ngadan ni too uno uhal

Pangihullat	Pangihappit
NGL (Nancy Gundayao Lumbas)	/atang ni lettran en-atang ni lettran dyi-atang ni lettran el/
JPR (Jose Protacio Rizal)	/atang ni lettran dyey-atang ni lettran pi-atang ni lettran ar/
pc (personal computer)	/pi-si/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon tan Organisasyon

Pangihullat	Pangihappit
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	/atang ni lettran dyi-atang ni lettran es-atang ni lettran pi/
BSU (Benguet State University)	/atang ni lettran bi-atang ni lettran es-atang ni lettran yu/
SLU (Saint Louis University)	/atang ni lettran es-atang ni lettran el-atang ni lettran yu/
UP (University of the Philippines)	/atang ni lettran yu-atang ni lettran pi/
NGO (Non-government Organization)	/atang ni lettran en-atang ni lettran dyi-atang ni lettran o/

3.5. Inisyals

3.5.1. Mga Bagay, Lugar, at Tao

Pasulat	Pabigkas
NGL (Nancy Gundayao Lumbas)	/kapital en-kapital dyi-kapital el/
JPR (Jose Protacio Rizal)	/kapital dyey-kapital pi-kapital ar/
pc (personal computer)	/pi-si/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon/Unyon

Pasulat	Pabigkas
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	/kapital dyi-kapital es-kapital pi/
BSU (Benguet State University)	/kapital bi-kapital es-kapital yu/
SLU (Saint Louis University)	/kapital es-kapital el-kapital yu/
UP (University of the Philippines)	/kapital yu-kapital pi/
NGO (Non-government Organization)	/kapital en-kapital dyi-kapital o/

3.5.3. Simbolo shi Agham tan Matematika

Pangihullat	Pangihappit
Zn (Zinc)	/atang ni lettran zi-en/
Au (gold)	/atang ni lettran ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kW(kilowatt)	/key-atang ni lettran dobolyu/
kg (kilogramo)	/key-dyi/ /

3.5.3. Simbolo sa Agham at Matematika

Pasulat	Pabigkas
Zn (Zinc)	/kapital zi-en/
Au (ginto)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kW(kilowatt)	/key-kapital dobolyu/
kg (kilogramo)	/key-dyi/

4 | PANGIHULLAT

No hipay pahding ni mangihappit hi-gato ngoy pangihullat.

4.1. Binulod ni hapit. Nalapod Espanyol i adum ni nabulod ni happit, isunga mabalin ni ha-latan I pangihullat. Ingah toy: **porma** apilni *form*, **pinya** apilni *piña*, **tseke** apilni *cheque*, **sapatos** apilni *zapatos*, **pinya** apilni *piña*.

4.2. Hapit ni Espanyol nonta bayag. Nauhal i Abakada di kapangihullat di hapit ni Espanyol nonta bayag. Ingah toy: **bakásyon** (*vacacion*), **letson** (*lechon*), **kabáyo** (*caballo*), **málka** (*marca*), **kándila** (*candela*).

4.3. Hottada nabulod ni hapit, un-unong i pangihullat. Ingah toy: **carrot**, **elf**, **tram**, **laptop**, **karaoke**.

4.4. Walo'n binulod ni letra. Haday I uhal nonta nabulod ni letra. Ingah toy: **Alexander**, **Zaparita**, **Caparas**, **Cotcot**, **Jason**, **Cariño**, **Quinisan**. Scientific and technical terms Ingah toy; **carbon dioxide**, **x-ray**, **zygote**. Hapit ni nailigat I pangihullat, Ingah toy;

4 | PAGBAYBAY NA PASULAT

Sa pangkalahatan, nasusunod pa rin ang payak na tuntuning “kung ano ang bigkas, siyang sulat”.

4.1 Bagong Hiram na Salita. Ginagamit ang mga bagong hiram na salita mula Espanyol, Ingles at iba pang wikang banyaga. Dahil ang mga ito ay nahiram, hindi na kailangang gamitin ang orihinal na pagbaybay na sumusunod sa mga alituntunin ng abakada. Halimbawa: **porma** hindi *form*, **pinya** hindi *piña*, **tseke** hindi *cheque*, **sapatos** hindi *zapatos*, **pinya** hindi *piña*.

4.2 Lumang Salitang Espanyol. Ang mga lumang salitang Espanyol na binaybay sa abakada ay tanggap at maaring gamitin. Halimbawa: **bakásyon** (*vacacion*), **letson** (*lechon*), **kabâyo** (*caballo*), **málka** (*marca*), **kándila** (*candela*)

4.3 Pagpapanatili sa mga Hiram na salita. Mananatili ang orihinal na baybay ng mga ilang hiram na salita. Halimbawa: **carrot**, **elf**, **tram**, **laptop**, **karaoke**.

4.4 Gamit ng walong (8) Hiram na Letra. Ang walong (8) hiram na letra ay ginagamit sa sumusunod: Una, Pangngalang pantangi na hiniram sa mga salitang banyaga. Halimbawa: **Alexander**, **Zaparita**, **Caparas**, **Cotcot**, **Jason**, **Cariño**, **Quinisan**. Ikalawa,

broccoli, pizza, cauliflower, jaywalking.

4.5 Eksperimento ni Ingles. Mabalín ni maballíwan í pangihullat dí Ingles dí kapangihappit dí ma íli ní kad-an. Ingah toy: **hâmbag/sambag, kolor, bokhing, hadkik, daspan, istak.**

salitang siyentipiko at teknikal, Halimbawa: **carbon dioxide, x-ray, zygote**; Ikatlo, mga salitang mahirap ireispel, Halimbawa: **broccoli, cauliflower, pizza, jaywalking**.

4.5 Eksperimento sa Ingles. Sa pangkalahatan, ang pag eksperimento sa reispeling ng mga salitang Ingles tungo sa lokal na wika ay ipinapahintulot at hinihikayat. Halimbawa: **hámbag/sambag, kolor, bokhing, hadkik, daspan, istak**.

5 | NAN DUBLIN PAH-EL TAN DIPTONGGO

1. aw

ináw-aw
tángaw
hálaw
páyaw
láwlawá

2. ew

kiyáw
baldew
dewdew
atá-pew
úgew

3. iw

bá-liw
háliw
hiwhiw
liwliw
líwliwá

4. ay

taklay
nablay
bú-lay
búkay
gábay

5 | KAMBAL-PATINIG AT DIPTONGGO

1. aw

ináw-aw
tángaw
hálaw
páyaw
láwlawá

2. ew

kiyáw
baldew
dewdew
atá-pew
úgew

3. iw

bá-liw
háliw
hiwhiw
liwliw
líwliwá

4. ay

taklay
nablay
bú-lay
búkay
gábay

5. ey

ántikkey

tápey

hé-pey

pétey

lébey

6. oy

túytoy

útoy

pítoy

halúyhoy

káloy

5. ey

ántikkey

tápey

hé-pey

pétey

lébey

6. oy

túytoy

útoy

pítoy

halúyhoy

káloy

6 | OHAL NI E/I TAN O/U

6.1. Hotta /i/ kat kamaibolikah di pantew ni bongot tan nangihngih ni bassit i ngipen. Ingah toy: **lít ítlog/ iklog, ítak, íkol, ípit.**

6.2 Hotta /e/ kat kamaibolikah di nanggawwan bongot tan naipalnak i dila. Ingah toy: **benég, eléng, em, hegép, téngéb.**

6.2.1 Di De-key, hotta waday mataton e i da kauhhala. Ingah toy: **abëllég, sakëy, banég, tangëb, aléng.**

6.3 Hotta hinyal ni English. Hotta hapit ni nandugi di S di English ma-doman ni I di dogian no mauhal ni Kalanguya. Ingah toddaya; **istayl, iskolar, ispesyal, isteysiyon, istori.**

6.4. Ohal ni O tan U. Hotta O tan U, no mauhal ni mamin dowwa uno nahulok pay, kanayon ni man unnod i o di bangwah ni hapit. Ingah toddaya: **bukbok, tuktok, unla-tok/unyabtok, kubkob, gutgot.**

6.5. Hotta epekto ni Hulapi. Nu hotta O ket nan unod ket mahilpuan ni suffix, hotta O ket manbablin ni U.

6 | GAMIT NG E/I AT O/U

6.1 Ang titik /i/ ay ginagamit sa pagsulat ng mga paharap na patuldok na patinig na kakatawan sa isang ponema. Halimbawa: **lít, ítlog/ iklog, ítak, íkol, ípit.**

6.2. Ang /e/ ay binibigkas na matamlay. Halimbawa: **benég, eléng, em, hegép, téngēb.**

6.2.1 Ang /ë/ ay ginagamit para sa gitnang patuldok na patinig. Halimbawa: **abëllëg, sakëy, banëg, tangëb, alëng.**

6.3 Senyas sa Ingles. Sa E/I, ang mga salitang Kalanguya ay kadalasang sumusunod sa senyas ng Ingles kung saan ang mga salita ay karaniwang nagsisimula sa i. Halimbawa: **istayl, iskolar, ispesyal, isteysiyon, istori.**

6.4. Gamit ng O at U. Bilang pangkalahatang tuntunin, kung ang O at U ay ginamit ng dalawa o mahigit sa isang salita, O ang gagamitin sa huling pantig ng salita. Halimbawa: **bukbok, tuktok, unla-tok/ unyabtok, kubkob, gutgot.**

6.5. Epekto ng Hulapi. Ang O ay nagiging U kapag nasa dulo ng salitang-ugat o makikita ito sa huling

ingah toddaya: **lúto—lutuen, hikgot—hikgutan, káot—kautan, púhot—puhhutan, gutgot—gutgutan.**

6.6. Pigan ni ag manbaliw i pangihullat. Ag mabaliwan i pangihullat ni hapit idadya ya sitwasyon.

6.6.1. Hotta I han O agmaha-latan no naduble hotta angal ni hapit. Ingah idan ya: **katúotúo, kaúngngaúngnga, kanánginángih, kaápoápo, kalúgalúgad.**

pantig ng salitang-ugat na dinudugtungan ng hulapi. Halimbawa: **lúto— lutuen, hikgot—hikgutan, káot—kautan, púhot—puhhutan, gutgot—gutgutan.**

6.6 Kapag walang pagbabago, ang E/I O/U hindi na ito mapapalitan.

6.6.1. Ang I at O ay hindi magpapalit kung ang salitang-ugat ay naulit. Halimbawa: **katúotúo, kaúngaúnga, kanágingángih, kaápoápo, kalúgalúgad.**

7 | OHAL NI TULDIK

7.1. Hotta stress mark uno tuldik na **pahilis** (˘) ket mangipatibbew ni nan innapilan ni pahding ni mangihappitni ehel hiyay man-inapil i panghal ni dowwan hapit ni man ingngeh ipiyan ton eh-elen.

Ingah idanya:

ágah

agáh

láta

latá

mákan

makán

7.2. Hotta **tuldik patuldok** (ë) et mauhal di *schwa* sound. Ingah idanya:

payëw

tangëb

patëy

balëy

7 | GAMIT NG TULDIK

7.1. Ang tuldik na **pahilis** (´) ay ginagamit sa salitang Kalanguya upang bigyang diin ang bigkas ng mga salita at mabigyan ng pagkakaiba ang kahulugan ng mga salitang may parehong baybay ngunit magkaiba ang kahulugan. Halimbawa:

ágah- gamut

agáh- tiyan

láta-can

latá-sap

mákan-matakaw

makán-pagkain

9.2. Ang **tuldik patuldok** (ë) ay ginagamit na sagisag ng *schwa* na tunog na karaniwang makikita sa Kalanguya na mga salita. Halimbawa:

payëw

tangëb

patëy

balëy

8 | OHAL NI GITLING

8.1. Hay mangipatibbew mowan nonta kad-an ni glottal stop. Ingah ni:

manda-goh

manda-lop

man-uggan

on-ali

natá-la

8.2. No manduggi hotta angal ni hapit di pah-el, ampat itatned i gitlingnonta bangwah tan nonta napidwa ni napanglo'n bangwah. Ingah idanya:

man-al-aluney

man-am-amayyo

man-al-al-gay

man-ing-ingíg

man-ug-ugíp

8 | GAMIT NG GITLING

8.1. Ito rin ay ginagamit upang ipakita na ang pagbigkas may paimpit na tunog. Halimbawa:

manda-goh

manda-lop

man-uggan

on-ali

natá-la

8.2 Kung ang salitang ugat ay nagsisimula sa patinig, ginagamit ang gitling pagkatapos ng unlapi at sa naulit na unang pantig. Halimbawa:

man-al-aluney

man-am-amayyo

man-al-al-gay

man-ing-ingíg

man-ug-ugíp

Ang mga Bumuo ng Ortograpiyang Kalanguya

Ang Pangkat na Tagabuo ng Ortograpiyang Kalanguya

Susan B. Poliden (Bokod)
Digna C. Baldino (Bokod)
Alicia T. Bangsao (Bokod)
Filomina L. Ventura (Bokod)
Jane T. Simon (Bokod)
Marjorie L. Bacdangan (Buguias)
Prescila Agyapas (Buguias)
Adelaida C. Alos (Bokod)
Analyn I. Pitas (Bokod)
Luz A. Manuel (Bokod)
Maridoni Rafael (Bokod)
Zoraida W. Lamsis (Bokod)
Aida L. Dacquias (Tuba)
Peter Mayawen (Bokod)
Gloria M. Suayan (Bokod)
Margarita B. Catao (Bokod)
Maxima S. Onil (Bokod)
Jerry E. Antonio (Bokod)

Konsultant

Nancy G. Lumbas, SDS

Gloria M. Suayan, PSDS

Jimmy B. Fong, PhD (kinatawan mula sa KWF)

Ricardo Nolasco, PhD (UP Diliman Linguistics Department)

Gilmore C. Makey

Sarah P. Aniban (Kayapa MTB-MLE Advocate)

Margie P. Lumawan (Kayapa MTB-MLE Advocate)

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusaling Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel

1005 San Miguel, Maynila

Tel. (02) 736-2525 / 736-2524 / 736-2519

www.facebook.com/angkomisyonsawikangfilipino

komifil@kwf.gov.ph

www.kwf.gov.ph

